

VISSZA A JÖVŐBE, AVAGY VARIÁCIÓS LEHETŐSÉGEK A XXI. SZÁZADI ÁLLAM-ÉS TÁRSADALOMÉPÍTÉSRE

Absztrakt

A tudományos irodalomban az elmúlt években megjelentek a neoliberalizmust elutasító felfogások is. A Szerző komoly bizonyítékait látja annak, hogy az évtizedeken át axiómaként kezelt neoliberális dogmákkal szemben egyre nagyobb relevanciára tesznek szert az állam új típusú szerepvállalását előre vetítő elméletek. Ennek nyomán a jövőben talán létrehozható egy olyan konstrukció, amely a demokratikus pluralizmus égisze alatt és a szabályozott piac keretein belül egyesíti a piac, a civil társadalom és az állam erőit, méghozzá akként, hogy az első szektorban a társadalmat, a másodikban az államot és a harmadikban a piaci intézményeket helyezi el.

Kulcsszavak: neoliberalizmus, gazdasági válság, jóléti állam, szociális Európa, államépítés, társadalom, piac, állam, szervezett kapitalizmus

1. A NEOLIBERÁLIS GAZDASÁG-ÉS TÁRSADALOMFELFOGÁS DISZKREDITÁLÓDÁSA

A 2007 őszen kitört, az USA-ból kiinduló és globálissá váló gazdasági és pénzügyi válság hatására az állam szerepét illetően revideálódtak a korábban domináns pozícióban lévő neoliberális – az állam szerepét relativizáló, illetve a piac primátusát hirdető – tanok. A válság folytán dominóként dőlt össze az évtizedeken keresztül „szentségként” kezelt neoliberalizmus főiránya, és a neokonzervatív eszmerendszer legitimitása is megkérdőjeleződött. „*A liberalizáció, dereguláció, privatizáció szentháromsága nem tartható fenn tovább akkor, amikor az önszabályozó piacok hatékonyságán és a felelősségteljes piaci magatartáson alapuló amerikai pénzügypolitika a legnagyobb pénzügyi intézmények részvényeinek elértéktelenedéséhez, a bankrendszer működőképességének felborulásához, és végső soron az 1934 óta példátlan állami mentőakciókhoz és közvetlen tulajdonosi szerepvállaláshoz vezetett.*”² A bankok állami forrás útján történő megmentése és konszolidációja a chicagói iskola tanainak³ teljes összeomlását jelentették, emellett pedig az (állami) szabályozó intézmények jogi és szervezeti potenciál-erősítésének szükségessége is elemi igényként merült fel.

A kortárs államelméleti és politikai gazdaságtannal foglalkozó munkákban ez a fordulat akként „csapódik le”, hogy számos megoldási javaslat az állam új típusú szerepvállalását vetíti előre. *Gellén Márton* szerint különösen azért fogalmazódott meg olyan élesen az állam szerepének újraértékelése, mert a gazdasági válság lényegesen kisebb károkat okozott azokban az országokban, ahol a gazdaság feletti állami irányítás (ösztonzés és kontroll) lényegesen nagyobb volt, mint az euroatlanti modellben.⁴ Ez alátámasztja azt az állí-

¹ Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék, doktorandusz. Elérhetőség: pongracz@sze.hu.

² GÁL ZOLTÁN: *Pénzügyi piacok a globális térben*, 2010, Akadémiai Kiadó, Budapest, 661-662. o.

³ Az ún. chicagói iskola „alapító atyjának” *Milton Friedmant* tekinthetjük. *Friedman* egyértelműen amellel érvelt, hogy a kormány hatáskörét korlátozni kell, és csak bizonyos területeken (a törvényesség és a rend biztosítása, a szabadság védelme, a magánszerződések teljesítésének kikényszerítése, illetve a versenypiacok erősítése) szabad teret engedni a végrehajtó hatalom számára. *Friedman* eszménye a lehető legteljesebb mértékben érvényesülő egyéni szabadság volt, amelynek középpontjába a szociális kööttségekkel nem járó magántulajdon „szentségét” emelte. Gazdaságfilozófiájának fundamentumai az önszabályozó piac, a magántulajdonra építő szabad vállalkozás, illetve a szabad kereskedelem erejébe vetett hit voltak. Egy szabad disputára és az állampolgárok önkéntes kooperációjára épülő társadalomban szerinte csak a piac biztosíthatja a konformitás nélküli társadalmi konszenzust. *Friedman* tanainak állam-és társadalomelméleti relevanciáira nézve ld. FRIEDMAN, MILTON: *Capitalism and Freedom*. 1962, University of Chicago Press, Chicago.

⁴ GELLÉN MÁRTON: *A közigazgatási reformok az államszerep változásainak tükrében*, Doktori értekezés, 2012, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr, 9. o. *Gellén* szavainak alátámasztására álljanak itt azok a tények, amelyek a Kínai Népköztársaság és az Oroszországi Föderáció gazdasági mutatóira vonatkoznak.

Bár Kína az autoriter politikai rendszer megőrzése mellett az 1979-ben kezdődő reformok révén sikerrel adaptálta a szabadpiaci rendszer főbb szervezési elveit és attribútumait, mégis kiemelendő, hogy a 2008-as válság menedzselését alapvetően állami beavatkozás révén kísérte meg, a gazdasági indexeket tekintve nem lebecsülhető eredményekkel. A

tást, miszerint válság idején egyedül az állam képes arra, hogy a stabilitás hordozója maradjon a piacok instabil metódusaival szemben. Az állam számára ezért fenn kell tartani azt a képességet, hogy a piac számára korlátokat állítson fel, éppen a társadalom védelme érdekében.⁵

A XX. század derekától napjainkig több olyan – esetenként modellértékű – elméleti és gyakorlati megoldás látott napvilágot, amelyek alapján egy hatékony, a közjó érdekében történő kormányzás igényével adekvát, ugyanakkor kellő demokratikus garanciákkal körbepátyázott, és a globális trendekhez is igazodni képes állam kreálható a XXI. században. A jelzett változás irányát jól mutatja, hogy az államszocialista kísérletek bukását követően még a „történelem végét” vizionáló *Francis Fukuyama* az ezredfordulót követően már *Államépítés* címmel jelentette meg könyvét. A válság „kifutását” követően, 2011-ben pedig már egyértelműen az erős állam és közigazgatás mellett foglalt állást azzal, hogy kijelentette: a közigazgatási szektor reformjára és fejlesztésére van szükség, valamint arra, hogy a végrehajtó hatalom sok évre előre képes legyen kalkulálni, és a terveit realizálni is tudja. Ennek révén az állam válság-prevenációs és „kríziskezelői” karaktere megerősíthető és hatékonyabbá tehető, a szociális védőháló pedig fokozottabb mértékben biztosítható. A válság ugyanis bebizonyította, hogy a szabályozatlan – vagy rosszul szabályozott – piacok rendkívüli költségeket és társadalmi szinten mérhető veszteségeket okoznak.⁶ A minimális, a gazdaság terebélyesítésébe nem avatkozó és kiterjedt redistribúciós tevékenységet nem folytató állam ideáljának fenntartása ezért csak az egyenlőtlenség további növekedéséhez vezet, ami egyúttal fokozza a politikai polarizációt és gyengíti a demokratikus intézményekbe vetett állampolgári bizalmat is.⁷

A piaci fundamentalizmus és a „globális szabad verseny” doktrínája a gazdasági és pénzügyi válság, a globalizáció-kritikus mozgalmak aktivitása, a Dél országai között erősödő kooperáció, illetve a neoliberális karakterű fejlesztéspolitikák csődje folytán megváltozott, a neoliberalizmus közpolitikai programja és a wa-

---

kormányzat által 2008 őszén bejelentett, 4000 milliárd jüanos (mintegy 584,8 milliárd dollárra rúgó) válságkezelési program az infrastruktúra és a szociális háló fejlesztését volt hivatott finanszírozni; ezzel párhuzamosan csökkentették az irányadó kamatlábat, hogy ezáltal is tovább élénkülhessen a gazdaság. A 2009-ben bejelentett további válságkezelő intézkedések révén a fenntartható fejlődés irányába történő elmozdulás jegyében a megújuló energiaforrások felhasználását is igyekeztek „lendületbe hozni”. A válságmenedzselés következményeit tekintve megállapítható, hogy míg a krízis hatására a legtöbb érintett állam gazdasága negatív trendeket követett, addig Kína gazdasági növekedése 2008-ban 9,6%-os, 2009-ben 9,2 %-os, 2010-ben pedig 10,4%-os szintet mutatott, és még 2013-ban is 7,7%-os növekedést ért el. Az adatok forrása: KORNAI JÁNOS: Példaképünk: Kína? in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*, 2014, TÁRKI, Budapest, 603-616. o., illetve TÁLAS BARNA: Válságkezelés kínai módra, in *Nemzet és Biztonság*, 2009/5. szám, 65-79. o.

Oroszország szintén aktív állami válságkezelés révén igyekezett enyhíteni a krízis okozta negatív fejleményeken, ugyanakkor ki kell emelni, hogy az EU tagállamaival összevetve az orosz krízismentésben rendkívül hangsúlyos volt a szociális érzékenység. A kormányzat által 2008 novemberében elfogadott akcióterv intézkedései között a pénzügyi- és bankszektor fejlesztésén túl fontos komponensként szerepeltek a belső kereslet támogatása, a munkaerőpiac és az állampolgárok szociális támogatása, a lakásépítés, a kisvállalkozások támogatása és így tovább. A 2009 márciusában bemutatott csomagtervezet 601,5 millió rubel értékben kalkulált a lakosság szociális támogatásával, miközben az EU tagállamainak költségvetési intézkedéseire jellemzően a „veszteség társadalmiasítása” volt jellemző. A föderáció gazdasági mutatói a válság begyűrűzését követően hosszú ideig valóságos mélypontot értek el, azonban az elmúlt években Oroszország már újra kedvező makrogazdasági mutatókkal rendelkezik, különösen az európai adatokkal összehasonlítva. A 2010-es és 2011-es év adatait szemlélve megállapítható, hogy az orosz gazdaság növekedési üteme 4,3%-os szintet mutatott. Az adatokra nézve ld. WEINER CSABA (szerk.): *Válság Oroszországban és Ukrajnában: Eltérő válságkezelési lehetőségek*, 2009, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest, 32-67. o., illetve LUDVIG ZSUZSA: Oroszország új világgazdasági szerepben? in *Közgazdasági Szemle*, 2013/10. szám, 1090-1118. o.

Eközben az EU 28 tagállamát szemlélve azzal szembesülhetünk, hogy 2014-ben a reál GDP növekedése összességében 1,3%, az euróövezetet tekintve pedig 0,8%-os szinten állt, és a növekedés 2015-re prognosztizált mértéke is meglehetősen csekélynek mondható (1,5, illetve 1,1%). Ld. az Európai Bizottság 2015. évi éves növekedési jelentését, elérhető: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2015/ags2015_hu.pdf (2015.04.12.).

⁵ WALZER, MICHAEL: *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism*, 2006, Yale University Press, New Haven-London, 68. o.

⁶ BIRDSALL, NANCY – FUKUYAMA, FRANCIS: The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis, in *Foreign Affairs*, Vol. 90. No. 2. (March/April 2011), 50-52. o.

⁷ FUKUYAMA, FRANCIS: American Power is Waning Because Washington Won't Stop Quarreling, in *New Republican*, March 10, 2014. Elérhető: <http://www.newrepublic.com/article/116953/american-power-decline-due-partisanship-washington> (2014.09.22.); FUKUYAMA, FRANCIS: At the „End of History” Still Stands Democracy, in *The Wall Street Journal*, June 6, 2014. Elérhető: <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-140208066> (2015.02.22.)

shingtoni konszenzus⁸ pedig világszerte háttérbe szorult.⁹ Ennek háttérében az állt, hogy rájöttek: „a washingtoni konszenzus nem átfogó, politikailag és érzelmileg semleges törvények, hanem durva érdekek tudományosságba öltöztetett összefoglalója volt, amely egy megrokkant nemzetgazdaságot, növekvő szegénységet és nyomasztó adóssághalmazt eredményezett.”¹⁰ John Williamson lakonikus szavaival élve: a washingtoni konszenzus napjainkra egyszerűen „hibás terméké” vált.¹¹

Az ezredfordulón Stiglitz kezdte el kikövezni azt az utat, amely végül egy rivális közpolitikai program kimunkálásához vezetett.¹² A poszt-washingtoni konszenzus égisze alatt a korábbi neoliberais áramlat helyét a jó kormányzás (illetve egyre növekvő mértékben a jó kormányzat), a piacot reguláló intézményi környezet és az ehhez szükséges állami funkciók megteremtése/megerősítése, az alapvető jogok biztosítása, illetve a minőségi közszolgáltatások fontosságát hangsúlyozó narratíva vette át.¹³ A washingtonihoz képest a poszt-washingtoni konszenzus nem egzaktan körülhatárolható ajánláscsomag, sokkal inkább különböző irányelvek keretbe foglalása. Ez a felfogás már explicite hasznosítja az állam fejlődésben betöltött központi szerepének felismerését; az állami szerepvállalás célja itt már az életkörülmények tartós (fenntartható) javítása, illetve a méltányos és demokratikus fejlesztés elősegítése lett. Ebben a konstrukcióban szükségszerűen megnő a politikák, az intézmények és a társadalom közötti kapcsolatok jelentősége és intenzitása, illetve centrális jelentőségűvé válik a korábban „mostohának” tekintett politikák és intézmények léte, illetve minősége. Az „új konszenzus” hívei egyúttal azt is elismerik, hogy nem léteznek univerzális, mindenhol és minden körülmények között egyaránt érvényes és alkalmazható gazdaságpolitikai receptek – bár meglátásuk szerint vannak olyan generális alapelvek, melyeket illetően tudományos konszenzus alakult ki, és amelyek alkalmazásával a helyi teendők is megfogalmazhatók.¹⁴ Egy dolog azonban a tudományos diskurzus során kialakított széles körű konszenzus, és megint más dolog a társadalmi valóság és gyakorlat.

A magunk részéről inkább Rodrik meglátását osztjuk, aki szerint csak a testre szabott, konkrét problémákra koncentrááló és hatékony növekedési stratégia vezethet eredményre. Az egyes országoknak megfelelő mértékű mozgástérre van szükségük ahhoz, hogy kísérletezhessenek a különböző nem konvencionális, alternatív megoldásokkal. A WTO szabályai, az IMF gyakorlata és a nyugati tanácsadók ajánlatai együttesen azonban eddig csak kerékbe kötötték a különböző országok döntéshozóit arra vonatkozóan, hogy „hazai gyártású”, fokozatos megközelítésen alapuló gazdaságpolitikát dolgozzanak ki.¹⁵ Az államok erre vonatkozó autonómiáját a jövőben fokozottabban kellene érvényre juttatni, hiszen minden gazdaságpolitikai döntés a helyi viszonyok közé ágyazott, azt alapvetően determinálják és befolyásolják a lokális adottságok és problémák.

⁸ A washingtoni konszenzusként elhíresült konvergencia-program háttérében egy konferencia állt, amelyet 1989 novemberében az *Institute for International Economics* szervezett a latin-amerikai adósságválság megoldása tárgyában. A washingtoni konszenzus az alábbi követelményeket tartalmazza: fiskális fegyelem, a közkiadások prioritásának megváltoztatása (szűkebb költségvetés), adóreform, pénzügyi liberalizáció, egységes és az exportot ösztönző valutaárfolyamok, a külkereskedelem útjában álló akadályok lebontása, a külföldi működőtőke belépésének megkönnyítése, az állami vállalatok privatizációja, teljes gazdasági dereguláció, illetve a magántulajdon megszilárdítása és védelme. Bővebben lásd WILLIAMSON, JOHN W.: What Washington Means by Policy Reform, in WILLIAMSON, JOHN WASHINGTON (szerk.): *Latin American Adjustment: How Much Has Happened*, 1990, Institute for International Economics, Washington, 7-20. o.

⁹ SCHEIRING GÁBOR: Fenntartható humán fejlődés neoliberalizmus helyett: gondolatok a jóléti állam politikai ökológiájáról, in SCHEIRING GÁBOR – BODA ZSOLT (szerk.): *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*, 2008, Védegyelet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 48. o.

¹⁰ RÓNA PÉTER: Előszó, in SCHEIRING GÁBOR – BODA ZSOLT (szerk.): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*, 2011, Védegyelet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 8. o.

¹¹ KUCZYNSKI, PEDRO-PABLO – WILLIAMSON, JOHN WASHINGTON (szerk.): *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*, 2003, Institute for International Economics, Washington, 327. o.

¹² STIGLITZ, JOSEPH E.: More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus, in CHANG, HA-JOON (szerk.): *The Rebel Within: Joseph Stiglitz and the World Bank*, 2001, Wimbledon Publishing Company, London, 17-56. o.

¹³ SCHEIRING: i. m. 48. o.

¹⁴ RICZ JUDIT: *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*, Doktori értekezés, 2008, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 210-212. o.

¹⁵ RODRIK, DANI: *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*, 2014, Corvina Kiadó Kft., Budapest, 225-229. o.

Napjaink legaktuálisabb problémája *Al Gore* szavaival élve az, hogy a demokrácia és a kapitalizmus eddigiekben érvényesített változata csúfos kudarcot vallott az emberiség legfőbb érdekeinek szolgálatában. Mindkettő csak akadozva működik ugyanis, emellett rendkívül rossz állapotban vannak. Ha sikerülne kijavítani eme hibákat, ha megszabadulnánk a korrupció, a nagyvállalati befolyás és az ezeket kiszolgáló elituralom holt súlyától, abban az esetben a demokrácia és a megreformált kapitalizmus is alapvető irányítóként szolgálhatna a helyes civilizációs fejlődés megtalálása során.¹⁶ Az eddigiekben főként a problémák fókuszálását igyekeztünk elvégezni, azonban ahhoz, hogy ezeket megkíséreljük megoldani, konkrét – és bátor – javaslatokra van szükség a társadalom, az állam és a piac viszonyrendszerét és működésmódját illetően.

2. A TÁRSADALOM, AZ ÁLLAM ÉS PIAC RELÁCIÓI

Először is helyre kell állítani a társadalom, az állam és a piac megbomlott egyensúlyát. Az elmúlt évtizedek argumentációjának – és gyakorlatának – középpontjában a piac társadalom és állam fölé történő helyezése állt. Meglátásunk szerint azonban sokkal inkább arra lenne szükség, hogy a demokratikus pluralizmus égisze alatt, és a szabályozott piac keretein belül egyesítsék a civil társadalom, a piac és az állam erőit, méghozzá akként, hogy az első szektorban a civil társadalmat, a másodikban az államot és a harmadikban a piaci intézményeket helyezték el. Ez egyben érdek-és igényérvényesítési sorrendet is jelentene, hiszen a piac sokszor bizonyult érzéketlennek arra, hogy felismerje a társadalomban rejlő emberi szükségleteket, és ennek megfelelően alakítsa magatartását. *Harold Laski* már korán meglátta, hogy a piac képtelen volt a szegénység és az egyenlőtlenség felszámolására – mellékesen ez nem is feltétlenül állt az érdekében. „*Palotákat építünk, ha házakra van szükségünk, az iskolákra fordítandó pénzt pedig hadihajókra költjük. (...) Egyfelől nem a megfelelő termékeket állítjuk elő, másfelől pedig e termékek elosztása nem a társadalmi szükségletek és fontosság szerint történik.*”¹⁷ A piac ugyanis nem differenciál a gazdasági termelésből származó jogos haszon és a meg nem érdemelt nyereség között, és gyakran ösztönöz az alapvető emberi érdekekkel ellentétes magatartásra. Ráadásul a piaci hatalom néhány óriásvállalat kezében koncentrálódik, ezért olyan kényszerítő erejű hatalomra tettek szert, amelyre a civil társadalom vélelmezhetően nem kívánta őket felhatalmazni.¹⁸

Röpke sokban legitimálható nézőpontjából szemlélve a piactársadalom a társadalom életének csak egy szűk szegmense, amelyet egy jóval kiterjedtebb szociális-társadalmi szféra vesz körül. Ezen vertikumban „*az emberek egyáltalán nem versenyeznek egymással, nem termelők, fogyasztók, gazdasági társaságok, részvényesek, megtakarítók, hanem egyszerű emberek, (...) családtagok, szomszédok, vallási felekezetek tagjai, munkahelyi kollégák, közélet iránt érdeklődő állampolgárok, hűsvér emberek, a maguk gondolataival és örök emberi érzéseivel; igazságosságra, békére, a jól végzett munka örömeire, a természet szépségeire és nyugalomra vágyanak.*”¹⁹ *Röpke* felfogásában – a liberális alapállás ellenére – csak az az egyén tekinthető szabadnak, aki egy természet adta családi-, vállalkozói-, vagy helyi közösség tagja, aki számíthat az interperszonális kapcsolataiban szerepet játszó család, barátok és kollégák sokat mondó szolidaritására,²⁰ és mentes mind a paternalista állami gyámkodástól, mind a humánumot a gazdasági erők orosz rulett játékának kiszolgáltató „láthatatlan kéz” nagyon is jól látható csapásaitól. Ha továbbgondoljuk *Röpke* gondolatait, már csak egy lépésre járunk attól, hogy valóságosan is elrugaszkodjunk a neoliberais ortodoxia gondolatvilágától: a fenn tartható humán fejlődés egy olyan társadalmat kíván konstruálni, amelyben a közjavak előállítását, illetve menedzselését a helyi közösségek spontán, önszerveződő módon, állami vagy piaci beavatkozás nélkül képesek hatékonyan megoldani.²¹ Az önszerveződő társadalom *conditio sine qua nonja* ugyanis a prosperáló helyi gazdaság, illetve az állampolgárok aktív részvételén alapuló közélet.

---

¹⁶ GORE, AL: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*, 2013, HVG Kiadó Zrt., Budapest, 342. o.

¹⁷ LASKI, HAROLD J.: *A Grammar of Politics*, 1967, George Allen – Unwin Limited, London, 175. o.

¹⁸ KORTEN, DAVID C.: *Tőkés társaságok világuralma*, 1996, Magyar Kapu Alapítvány, Budapest, 118. o.

¹⁹ RÖPKE, WILHELM: *Civitas Humana. A Humane Order of Society*, 1948, William Hodge, London, 32. o.

²⁰ RÖPKE, WILHELM: *The Social Crisis of Our Time*, 1952, Hedge, London, 242. o.

²¹ OSTROM, ELINOR: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, 1990, Cambridge University Press, Cambridge.

3. SZOCIÁLIS EURÓPA

Másodsor le kell szögezni, hogy mindezek ellenére sem hagyhatja magára az állam a szükségét szenvedő polgárait. Egy páratlan fejlődési korszakban, a szervezett kapitalizmus keynesiánus jóléti államában²² három évtizeden keresztül kapcsolódott össze és egészítette ki egymást a gazdasági fejlődés, valamint a rászoruló vagy nélkülöző állampolgárok anyagi úton történő kompenzálása. A jóléti állam amellet, hogy képes volt a piaci kudarcok kezelésére, sokak által támogatott méltányossági célok érdekében tevékenykedett, és az olyan átfogóbb jellegű célok teljesüléséhez is hozzájárult, mint a társadalmi kohézió megteremtése. Az ún. Bretton Woods-i kompromisszum kontextusába helyeződve a kormányok a belföldi szociális-foglalkoztatási kérdésekre tudtak koncentrálni, autonóm gazdaságpolitikai lehetőségekkel rendelkeztek és saját növekedési stratégiák kidolgozására fókuszálhattak.²³

A demográfiai krízis, a neoliberalis átalakítás és a globális szabályozó hatalmak (IMF, Világbank, WTO, OECD, transznacionális társaságok) által oktrojált feltételek hatására azonban napjainkra a kormányok egyre kevésbé képesek és hajlandóak magukra vállalni a jóléti funkciók változatos sokaságát. Ezen a mentalitáson azonban gyökeresen változtatni szükséges. Meglátásunk szerint az ígéretes jövő záloga egy revitalizált, a XXI. század igényeihez is igazodó szociális-jóléti Európa lehet. Ezért az európai integrációval kapcsolatos fő kérdés már nem a föderatív Európa/Európai Egyesült Államok *versus* nemzetek Európája hamis dilemmája: ez a véglegetekben gondolkodó, leegyszerűsítő és hatalmi problémákat lélegeztetőgépén tartó mentalitás a XXI. század elejére teljes mértékben atavisztikussá és használhatatlanná vált. A problémát ugyanis már egyáltalán nem kvantitatív jelleggel kell megközelíteni, azaz nem a nemzetállamoknál vagy az Európai Uniónál koncentrálódó hatáskörök mennyiségére kell rákérdezni. Sokkal kifizetődőbb lehet a kvalitatív, minőségi alapú vizsgálat: lényegi és az egész regionális integráció jövőjét érintő, strukturális szintű reformokat kell hatályba léptetni. Az áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgására építő szabályozás lényegében ugyanazt a szintű liberalizációt és deregulációt várja el a 28 tagállamtól, mint a *Hayek* és *Friedman* tanain szocializálódott, a kínálati gazdaságtant gondolkodásuk középpontjába helyező neoliberalis *establishment* szabadpiaci meggyőződése. Ezt a logikát meglátásunk szerint mindenképpen fel kellene váltani a szervezett kapitalizmus jóléti államához közelítő, lehetőség szerint regionális szinten szervezett megoldással. Egy szociális karakterű Európában ezzel revitalizálni lehetne az 1945 és 1975 között létezett, a társadalom, a politika és a gazdaság szereplői között létesített széleskörű konszenzust, és sikerülne szintetizálni a polgári és politikai szabadságjogok, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogok katalógusát – mindez pedig egy átfogó legitimációs bázis biztos tudatában lenne realizálható.

Európának egy markáns jóléti fordulatra lenne szüksége, amivel egyúttal ki lehetne húzni az egyre radikalizálódó formációk²⁴ méregfogát is. Ez persze számos lemondást és az évtizedeken keresztül épített neoliberalis projekt felszámolását igényli. Szükség lenne például az Európai Unió tagállamaira nézve egységes, a munkavállalók jogait és védelmét (sőt akár a béreket is) regionális szinten rögzítő Munka Törvénykönyve kodifikációjára, amely a kiszolgáltatott pozícióban lévő munkavállalók jogainak széles körű és garanciális biztosítására koncentrálna. Egy ilyen szabályozás európai szinten biztosíthatná, hogy a multi-és transznacionális vállalatok (a továbbiakban: TNC-k) munkáltatói pozícióban lévő vezetői ne kerülhessék meg a tőkeki vonás mechanizmusára építve a minden munkavállalót megillető, garanciális jellegű jogosultságokat és a munkáltatókat terhelő kötelezettségeket.

²² Szigeti Péter terminusa. Ld SZIGETI PÉTER: *Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világg kapitalizmus jelenlegi stádiuma*, 2005, Napvilág Kiadó, Budapest, 28. o.

²³ RODRIK: *i. m.* 104. o.

²⁴ A 2014. évi európai parlamenti választások alkalmával első ízben kellett szembenézni azzal a ténnyel, hogy a szavazatok jelentékeny hányadát euroszeptikus és radikális erők szereztek meg – korántsem csak a gazdaságilag elmaradottabb térségekben. A radikális jobboldalhoz sorolható francia *Nemzeti Front* és az *Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja* (UKIP), illetve a radikális baloldali görög *Syriza* egyenesen a dobogó első fokára léphetett fel, de más rendszerkritikus formációk is relatíve magas támogatottságot könyvelhettek el maguknak. A *Syriza* 2015 január végén a megszorításokkal való szakítás ígérete révén nyerte meg a görög választásokat, de spanyol testvérpártja, a *Podemos* is toronymagasan vezeti a közvéleménykutatásokat, és az ír *Sinn Féin* is jó esélyekkel vághat neki a soron következő választásoknak. Ahogy azonban *Artnér Annamária* is kiemeli, ezek a még mindig sporadikusnak tekinthető változások önmagukban nem fogják a jelenlegi szisztéma markáns megváltoztatását eredményezni. „*Ha nem az országok minősített többségében állna elő a társadalmi fordulat, akkor a többi ország tőkéjének összefogásával az alternatív utat választó nemzetek kísérletét gyorsan megbuktatnák.*” Ld. ARTNER ANNAMÁRIA: *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*, 2014, Akadémiai Kiadó, Budapest, 250-251. o.

Logikusan vetődik fel ugyanakkor a kérdés, hogy a szociális-jóléti állam bástyáinak kiépítésével járó költségvetési kiesést mivel lehetne pótolni. Számos szerző fogalmazta már meg az ún. *Tobin-adó* kivetésének lehetőségét. *James Tobin* Nobel-díjas közgazdász már 1972-ben egy olyan adó bevezetésére tett javaslatot, amely visszafogná a pénz-és tőkepiacok túlzott volatilitását és a rövid futamidejű spekulatív ügyleteket. A nemzetközi pénz-és tőkepiaci stabilitás fenntartásának egyik lehetséges eszköze lehetett volna ez az adótípus, amelyet devizakonverziós (spekulációs) pénzmozgásokra vetett volna ki nemzetközileg egységes szinten, a tranzakciók volumenétől függő mértékben *Tobin*,²⁵ „némi homokot szórva a pénzügyi gépezet kerekéi közé.”²⁶ A tőke nemzetközi pénzpiaci mozgásából származó haszonnal kapcsolatos, nemzetközi pénzügyi műveletekre kivetett – akár csak kisebb mértékű – pénzügyi tranzakciós adó gyakorlatilag sok tíz milliárd dollár értékű bevételt is generálhatna,²⁷ ráadásul csökkentené a spekulatív célú nemzetközi pénzmozgásokat.

A társasági nyereségadók az üzleti szféra esetében például az 1980-as évektől kezdődően konstans módon csökkentek. Ennek hátterében a TNC-k által kimondatlanul érvényesített „nemzetközi adóverseny” (az államok versenye az egyre mozgékonyabbá váló globális cégek kegyeiért) állt. Indokolt volna a társasági nyereségadó mértékének megemlése, amire a TNC-k kezdetben nyilván a tőkekivonás jól ismert válaszával reagálnának, ám amennyiben ez az adóemelés tartós mértékű és kvázi globális léptékű lenne (tehát az államok összehangoltan, egymással egyeztetve vetnék ki azt), a transznacionális társaságok végül a fehér zászló meglengetésére kényszerülnének.

A harmadik adótípus, amit intézményesíteni lehetne a jóléti állam megnövekedett költségeinek fedezésére, a környezetvédelmi típusú adók köre lehetne. *Szigeti Cecília* szerint a zöld vagy ökológiai adóreform azon az elven alapul, hogy a bevételek összegének változása nélkül átstrukturálja azok összetételét: több környezetvédelmi adót szed be, de ugyanilyen mértékben csökkenti a hagyományos adók mértékét. Ekként az állam jutalmazza a környezetbarát termelést, és olcsóbbá teszi az élők munkát más termelési tényezőkhöz viszonyítva. Az ökológiai adóreform gyakorlatilag az adórendszer olyan átalakítását jelentené, melynek során az adóteher eltolódna a gazdasági „jók” (foglalkoztatás, jövedelem, befektetés) irányából a gazdasági „rosszak” (szennyezés, hulladéktermelés, erőforrás-kimerítés) felé.²⁸ A zöld költségvetés összeállítása persze nagy befolyással rendelkező szektorok érdekeivel ellentétes, ezért eddig nagyfokú ellenállásba ütközött ennek megvalósítása, ám a társasági nyereségadó kapcsán kifejtettek véleményünk szerint itt is irányadóak lehetnek.

4. ÚJRASTRUKTURÁLT KAPITALIZMUS

Harmadszor a kapitalizmus jelenlegi formáját biztosító intézmények és mechanizmusok átfogó reformjára lenne szükség. *Rodrik* szavaival élve egy olyan vízióra van szükség, amely megőrzi a mérsékelt globalizáció előnyeit, de tiszteletben tartja a nemzeti sokszínűség értékeit, valamint a nemzeti szintű kormányzás meghatározó szerepét – tehát lényegében a Bretton Woods-i kompromisszum aktualizálása szükséges a XXI. századi igényekkel összhangban.²⁹

Mindenekelőtt (f)el kell ismerni, hogy a piacok erőteljes szabályozása a világgazdaság egészséges működésének elengedhetetlen feltétele. Az önszabályozó piacok feltételezése ugyanis illúzió: a piacok helyes működéséhez más társadalmi intézmények fellépésére is szükség van. Az egyes államok számára választási lehetőséget kell biztosítani annak eldöntésére, hogy milyen mértékben kívánják kitenni magukat a nemzetközi tőkepiacok szeszélyeinek.³⁰ *Paul Krugman* már 1991 nyarán kifejtette, hogy mekkora relevanci-

²⁵ TOBIN, JAMES: A Proposal for Monetary Reform, in *Eastern Economic Journal*, Vol. 4. No. 3-4. (July/October 1978), 153-159. o.; KOVÁCS LEVENTE: Tranzakciós, eredmény és mérleg alapú bankadók az Európai Unióban, in KOVÁCS LEVENTE (szerk.): *Negyed százados a magyar bankrendszer. „Múlt-jelen-jövő”. Tanulmánykötet*, 2012, Magyar Bankszövetség, Budapest, 9. o.

²⁶ PATOMÁKI, HEIKKI: *Democratising Globalisation: The Leverage of the Tobin Tax*, 2001, Zed Books, London-New York, 110. o.

²⁷ RODRIK: *i. m.* 329. o.

²⁸ SZIGETI CECÍLIA: *Környezetvédelmi adók és általános gazdaságpolitikai eszközök hatékonysági vizsgálata a gazdasági fejlődés differenciáltságának függvényében*, Doktori értekezés, 2004, Szent István Egyetem, Gödöllő, 31. o.

²⁹ RODRIK: *i. m.* 96. o. Ennél a pontnál nagymértékben támaszkodom a *Stiglitz* és *Rodrik* által megfogalmazott javaslatokra.

³⁰ STIGLITZ, JOSEPH E.: *A globalizáció és visszasságai*, 2003, Napvilág Kiadó, Budapest, 256. o.

ával bír a tőkemobilitás korlátozása.³¹ Napjainkban is úgy látszik, hogy a tőke gyors – és egyre gyorsuló – mozgásának törvényi úton lehetne-kellene gátat szabni. *Rodrik* szerint minden országnak joga van a saját normaalkotáshoz, sőt akár a nemzeti határokon történő akadályok emelésére is, ha a kereskedelem bizonyíthatóan fenyegetést jelent a belföldön nagy támogatást élvező eljárások számára. Külön is kiemeli, hogy szélesebb körben kell biztosítani annak lehetőségét, hogy az államok magasabb importtarifák kivetésével védjék a piacaikat olyan esetekben, amikor a hirtelen meglődülő import a hazai cégek helyzetét veszélyezteti. Ezen aktusok legitim indokaként nevezi meg a belföldi jövedelem újraelosztásával kapcsolatos aggodalmakat, a belföldi normákkal és társadalmi szokásokkal történő ütközést, a belföldi szabályozórendszer várható leépülésének ódiúját, valamint a fejlesztési prioritásokat. Az egyes országok számára különösen akkor kell jogsultságot biztosítani a WTO-és OECD-normákkal járó kötelezettségek végrehajtása alól, ha ezen szabályok aláásnák a hazai munkaügyi és környezetvédelmi normákat, vagy meggátolnák a józan fejlesztési politikák kivitelezését.³²

Ezzel is összefügg a globális szabályozó hatalmak reformja. A Bretton Woods-i „ikreket”, tehát az IMF-et és a Világbankot meglátásunk szerint vissza kellene téríteni az eredeti, alapvetően keynesiánus ihletettségű missziójukhoz. A WTO vonatkozásában a jövőben nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a morális, környezetvédelmi, illetve az adott ország belső jogalkotását tiszteletben tartó felfogásnak. Az OECD esetében mérlegelés alá kellene vetni azt a kérdést, hogy vajon a nyakló nélküli liberalizáció ténylegesen kívánatos-e a nemzetállamok és a világrend számára. Egyetlen szabályozó hatalomnak sem szabadna biztosítani azt a lehetőséget, hogy a segélyezési vagy hitelezési gyakorlata során a fejlődésben elmaradottabb országok számára alapvetően idegen megoldások, illetve eljárások kimunkálásához és bevezetéséhez kösse az elvárt segítséget. Az USA és az Európai Unió sem sújthatnak a WTO által legitimált kereskedelmi szankciókkal más országokat pusztán azért, hogy kereskedelmi érdekeiket előtérbe helyezhessék. A nemzetközi konvenciók és megállapodások feladata alapvetően az, hogy kialakítsák azon infrastruktúrális szabályokat és útvonalakat, amelyek orientáló jelleggel bírnak a nemzetállamok és a nemzetközi intézmények közötti interakciók számára. *Rodrik* szerint arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy milyen multilaterális együttműködési rezsím biztosíthatja annak lehetőségét, hogy a világ államai a lehető legjobb mértékben bonthassák ki és valósíthassák meg saját értékeiket, prioritásaikat, fejlesztési céljaikat, növelve jólétüket a saját társadalmi berendezkedéseik adta keretek között. Ennek égisze alatt mindenképpen biztosítani kellene annak módját, hogy az egyes államok mentességeket élvezzenek, vagy esetenként kilépjenek a nemzetközi gazdasági normák hatálya alól. Ez az opció javítaná a szabályok legitimitását és a demokratikus berendezkedésű államok saját prioritásainak érvényesítését, összhangot teremtve a nyitott világgazdaság és a demokrácia értékei között.³³

A globális gazdasági és pénzügyi válság a neoliberális kormányzási modell válságának nyitányát is jelentette. *Dardot* és *Laval* szerint az első „tűzoltás” (új könyvelési normák bevezetése, az adóparadicsomok minimális szintű ellenőrzésének megteremtése, a hitelminősítő intézetek reformja) után nagy valószínűséggel az állam és a piac közötti munkamegosztás eddigi rendszerének átfogó korrekciója kerül repertoárra. Nem zárható ki, hogy a neoliberalizmus eddigi felfogásának meghaladását követően egy olyan új szakaszba lépünk, amely az eredeti forrásokhoz, tehát a szabályozott kapitalizmushoz való visszatérés lehetőségét is magában rejt.³⁴

Mindezekre tekintettel az államelméleti hivatás gyakorlói egy olyan új, izgalmas és komoly feladatokkal teli korszak kapujához érkeztek, amikor egyértelmű és adekvát válaszokat kell szolgáltatni a *Quo Vadis?* kérdésre. A mi válaszuk a globális kapitalizmus eddigi formájának drasztikus mértékű megváltoztatása, és a szervezett kapitalizmus keynesiánus jóléti államához történő visszatérés volt, ám regionális hatókörrel, európai szinten konstruálva. A hivatalosan senki által sem hirdetett, sőt, éppenséggel tagadott, ám a gyakor

³¹ KRUGMAN, PAUL: Target Zones and Exchange-Rate Dynamics, in *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106. No. 3. (Aug. 1991), 669-682. o.

³² RODRIK: *i. m.* 302. o., 315-316. o.

³³ Uo. 305. o.

³⁴ DARDOT, PIERRE – LAVAL, CHRISTIAN: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*, 2013, Egykettő Kiadó, Budapest, 459. o.

latban rendre érvényesített neoliberalis/neokonzervatív intervencionizmuson (nevezetesen a veszteségek társadalmiasításán)³⁵ ugyanis feltétlenül túl kellene lépnie a kapitalizmus logikájának. Németh Lászlóval élve: ez lehetne a kapitalizmus minőségi forradalma – és Európa visszaszerzésének valódi záloga.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] ARTNER ANNAMÁRIA: *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*, 2014, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [2] BIRDSALL, NANCY – FUKUYAMA, FRANCIS: The Post-Washington Consensus: Development After the Crisis, in *Foreign Affairs*, Vol. 90. No. 2. (March/April 2011), 45-53. o.
- [3] DARDOT, PIERRE – LAVAL, CHRISTIAN: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*, 2013, Egykettő Kiadó, Budapest.
- [4] FRIEDMAN, MILTON: *Capitalism and Freedom*, 1962, University of Chicago Press, Chicago.
- [5] FUKUYAMA, FRANCIS: *American Power is Waning Because Washington Won't Stop Quarreling*, in *New Republican*, March 10, 2014. Elérhető: <http://www.newrepublic.com/article/116953/american-power-decline-due-partisanship-washington> (2014.09.22.).
- [6] FUKUYAMA, FRANCIS: At the „End of History” Still Stands Democracy, in *The Wall Street Journal*, June 6, 2014. Elérhető: <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-140208066> (2015.02.22.).
- [7] GÁL ZOLTÁN: *Pénzügyi piacok a globális térben*, 2010, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [8] GELLÉN MÁRTON: *A közigazgatási reformok az államszerep változásainak tükrében*, Doktori értekezés, 2012, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr.
- [9] GORE, AL: *A jövő. A globális változás hat mozgatórugója*, 2013, HVG Kiadó Zrt., Budapest.
- [10] KORNAI JÁNOS: Példaképünk: Kína? in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*, 2014, TÁRKI, Budapest, 603-616. o.
- [11] KORTEN, DAVID C.: *Tőkés társaságok viláгурalma*, 1996, Magyar Kapu Alapítvány, Budapest.
- [12] KOVÁCS LEVENTE: Tranzakciós, eredmény és mérleg alapú bankadók az Európai Unióban, in KOVÁCS LEVENTE (szerk.): *Negyed százados a magyar bankrendszer. „Múlt-jelen-jövő”*. Tanulmánykötet, 2012, Magyar Bankszövetség, Budapest, 7-22. o.
- [13] KRUGMAN, PAUL: Target Zones and Exchange-Rate Dynamics, in *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106. No. 3. (Aug. 1991), 669-682. o.
- [14] KUCZYNSKI, PEDRO-PABLO – WILLIAMSON, JOHN W. (szerk.): *After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America*, 2003, Institute for International Economics, Washington.
- [15] LASKI, HAROLD J.: *A Grammar of Politics*, 1967, George Allen – Unwin Limited, London.
- [16] LUDVIG ZSUZSA: Oroszország új világgazdasági szerepben? in *Közgazdasági Szemle*, LX. évfolyam, 10. szám (2013 október), 1090-1118. o.
- [17] OSTROM, ELINOR: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, 1990, Cambridge University Press, Cambridge.
- [18] PATOMÁKI, HEIKKI: *Democratizing Globalisation: The Leverage of the Tobin Tax*, 2001, Zed Books, London-New York.
- [19] RICZ JUDIT: *A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat*, Doktori értekezés, 2008, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Doktori Iskola, Debrecen.
- [20] RODRIK, DANI: *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*, 2014, Corvina Kiadó Kft., Budapest.
- [21] RÓNA PÉTER: Előszó, in SCHERING GÁBOR – BODA ZSOLT (szerk.): *Globalizáció és fejlődés. Kritikai fejlődést tanulmányok szöveggyűjtemény*, 2011, Védegyelet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 7-8. o.
- [22] RÖPKE, WILHELM: *Civitas Humana. A Humane Order of Society*, 1948, William Hodge, London.
- [23] RÖPKE, WILHELM: *The Social Crisis of Our Time*, 1952, Hedge, London.
- [24] SCHEIRING GÁBOR: Fenntartható humán fejlődés neoliberalizmus helyett: gondolatok a jóléti állam politikai ökológiájáról, in SCHEIRING GÁBOR – BODA ZSOLT (szerk.): *Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája*, 2008, Védegyelet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 48-66. o.
- [25] STIGLITZ, JOSEPH E.: *A globalizáció és visszasságai*, 2003, Napvilág Kiadó, Budapest.
- [26] STIGLITZ, JOSEPH E.: More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus, in CHANG, HA-JOON (szerk.): *The Rebel Within: Joseph Stiglitz and the World Bank*, 2001, Wimbledon Publishing Company, London, 17-56. o.
- [27] SZIGETI CECÍLIA: *Környezetvédelmi adók és általános gazdaságpolitikai eszközök hatékonysági vizsgálata a gazdasági fejlődés differenciáltságának függvényében*, Doktori értekezés, 2004, Szent István Egyetem, Gödöllő.

³⁵ Ehhez ld. WENT, ROBERT: *Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses*, 2000, Pluto Press, London, 15. o.; SZIGETI: *i. m.* 43-44. o.; ARTNER: *i. m.* 98-105. o.

- [28] SZIGETI PÉTER: *Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*, 2005, Napvilág Kiadó, Budapest.
- [29] TÁLAS BARNA: Válságkezelés kínai módra, in *Nemzet és Biztonság*, 2009/5. szám, 65-79. o.
- [30] TOBIN, JAMES: A Proposal for Monetary Reform, in *Eastern Economic Journal*, Vol. 4. No. 3-4. (July/October 1978), 153-159. o.
- [31] WALZER, MICHAEL: *Politics and Passion. Toward a More Egalitarian Liberalism*, 2006, Yale University Press, New Haven-London.
- [32] WEINER CSABA (szerk.): *Válság Oroszországban és Ukrajnában: Eltérő válságkezelési lehetőségek*, 2009, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- [33] WENT, ROBERT: *Globalization: Neoliberal Challenge, Radical Responses*, 2000, Pluto Press, London.
- [34] WILLIAMSON, JOHN W.: What Washington Means by Policy Reform, in WILLIAMSON, JOHN WASHINGTON (szerk.): *Latin American Adjustment: How Much Has Happened*, 1990, Institute for International Economics, Washington, 7-20. o.